

Emin Kalay, *Edirne İli Ağızları (İnceleme - Metin)*, Türk Dil Kurumu Yayınları: 694, Ankara 1998, XI+268 s.

Bölgesinden derlenen metinler üzerinde gramer çalışması yapan bir bilgi kolu olarak Türk diyalektolojisi, Anadolu ve Rumeli ağızları üzerindeki derleme, inceleme ve sınıflandırma çalışmalarıyla, bugün, bulunması gereken noktada değildir. Gerçi 1867’de A. Maksimov ile yabancı, 1940’larda Ahmet Caferoğlu ile başlayan yerli Türkologların açmış oldukları çığır, oldukça yol almıştır; ama bugün bu konuda batı diyalektolojisi ile kıyasladığımızda, eksiklerimizin ve yapacaklarımızın çok fazla olduğu ortadadır. Çünkü, Türkiye Türkçesinin olduğu kadar, henüz ortaya konulamamış olan “karşılaştırmalı Türk grameri” ve “etimoloji sözlüğü”müzün yapısında Anadolu ve Rumeli ağızları malzemesinin ve bu malzeme üzerindeki incelemelerin önemini gözden uzak tutmak mümkün değildir.

Batı dünyası derleme ve inceleme çalışmalarına coğrafi dil haritaları ile son noktayı koyarken, bizim, geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Anadolu ve Rumeli ağızlarından sadece Anadolu ağızları üzerindeki esaslı ilk sınıflandırmayı gerçekleştirebilmiş olmamız (bk. Leylâ Karahan, TDK yay.: 630, Ankara 1996), önemli ve sevindirici bir merhaleyi örneklemekle birlikte, bu konuda henüz arzulanan düzeye gelemediğimizi de göstermektedir. Keza, derleme ve inceleme çalışmaları bir yana bırakılırsa, Rumeli ağızlarının sınıflandırılması ve Anadolu ağızları ile mukayesesi konusundaki eksiklerimiz sürmektedir.

Elektrik, televizyon, radyo vb. teknoloji, her geçen gün değişen ve gelişen sosyoekonomik hayat, dildeki aşınmayı hızlandırmakta, birçok folklor ve etnografya malzemesini de tarih mezarlığına gömmektedir. Dolayısıyla, dil, kültür tarihi, halk edebiyatı, folklor, etnografya gibi bilim dallarına malzeme verip ışık tutan ağız araştırmalarına daha bir hız vermek, büyük önem arz etmektedir. Uzun zaman, büyük emek ve oldukça fazla maddî güç gerektirse de ...

İşte Rumeli ağızları konusundaki çalışmalara büyük bir soluk kazandıran Emin Kalay’ın *Edirne İli Ağızları* adlı eseri, böylesi uzun bir zaman ve büyük bir emeğin mahsulü bir çalışma...

* *Türk Dili*, S. : 582, Haziran 2000, s.542-549.

Rumeli ağızlarını da sınıflandırmak için, ilmî esaslara göre hazırlanmış metinlere ve bu metinler üzerinde yapılmış incelemelere ihtiyaç vardır. Birkaç mezuniyet tezi (Talia Yaveroğlu, Edirne Ağzı, A.Ü. DTCF Mez. Tezi: 1952-1953; Aysel Orhon, Uzunköprü Ağzı, İ.Ü. Edebiyat Fak. Mez. Tezi: 1957-1958 vb.) ile Mecdut Mansuroğlu'nun "Edirne Ağzında Yapı, Anlam, Deyim ve Söz Dizimi Özellikleri" (*TDAY Belleten* 1960, s. 181-187) adlı makalesi ve merhum Selâhattin Olcay'ın *Doğu Trakya Yerli Ağzı* (1966) adlı çalışmasından sonra, Dr. Kalay'ın "Edirne İli Ağızları" adlı çalışması, öncelikle bu açıdan, önemli bir boşluğu doldurmaktadır.

Eserin, merhum Prof. Dr. Necmettin Hacıeminoğlu'nun rehberliğinde hazırlanmış olması ile Anadolu ve Rumeli ağızları üzerinde değerli çalışmaları olan Prof. Dr. Tuncer Gülensoy tarafından incelenmesi, tabiatıyla yayımlanmaya değer bulunması, onun önemini ortaya koymaktadır. Zaten yazarı da eserini merhum Hacıeminoğlu'na ithaf etmektedir.

Bugünlerde kuruluşunun 700. yılını Osmanlı Devleti'ne 93 yıl başkentlik etmiş Edirne ve yöresi ağızlarını ele alan bu çalışmanın Cumhuriyet'imizin 75. yılında ve Türk dilinin de sevdalısı Ulu Önder Atatürk'ün kurucusu olduğu Türk Dil Kurumunca yayınlanmış olması da, güzel ve anlamlı tesadüfler...

Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışmada Dr. Kalay, "Havsa İlçesi ve Köyleri Ağızları" konulu yüksek lisans teziyle elde ettiği birikimle yüz altmıştan fazla köye giderek elde ettiği malzemeyi değerlendirmiş. Mevcut malzemenin incelenmesi sonucu, Edirne ve yöresinde keskin çizgilerle beliren "Gacal", "Dağlı" ve "Pomak" olmak üzere üç ağız tespit etmiş. Bu önemli tespiti ek olarak, bu üç ağzın sadece Edirne ve yöresiyle sınırlı kalmayıp, aynı zamanda Kırklareli ve Tekirdağ gibi komşu iller ile sınırlarımız dışında kalan Bulgaristan, Batı Trakya Türk ağızları ve bir Hristiyan Türk topluluğu olan Dobruca ve Moldavya Gagauzlarının Türkçesi ile de ortak olduğu tespit edilmiştir. Bu tespitler Rumeli ağızlarının sınırlarını çizmek, ses ve şekil bilgisi özellikleri açısından belirlenen ortaklıklardan hareketle sınıflandırma çalışmalarına katkıda bulunmak bakımından da son derece önemlidir.

Dr. Kalay'ın çalışması, esas itibarıyla, "Giriş" (s. 3-11), "İnceleme" (s. 15- 115), "Metinler" (s. 123-256) olmak üzere üç bölümden oluşmaktadır. Yazar, ayrıca "İnceleme"nin sonuna tespitlerini özetleyen bir

“Sonuç” (s. 116-118), oldukça sınırlı tutulan “Bibliyografya” (s. 119) ve Edirne ili haritası ile eserinin sonuna, indeks “Sözlük” (s. 259-268) ilâve etmiştir.

“Giriş” bölümünde, Edirne’nin tarihi üzerinde özet bilgiler verildikten sonra (s. 3-5), “Edirne İlinin Etnik Yapısı” ayrıntılı olarak ele alınmış, özellikle bölgenin etnik yapısını teşkil eden “Gacal”, “Dağlı” ve “Pomak”lar hakkında ayrı ayrı ve ayrıntılı bilgiler sunulmuştur (s. 5-11).

Trak kavimlerinden Odrisler tarafından kurulan ve Odrisa yahut Odrisya adı verilen, Romalılar devrinde Hadrianopolis, Edrine, Edruna, Edrunus adlarıyla anılan şehir, 1362’de Türk fethi ile hem coğrafyası hem de I. Murat’ın Endirye yerine Edirne şeklini kabul etmesiyle adıyla sanıyla da bizim olmuştur (bk. s. 3). Böylece “Anatolia”yı “Anadolu”, “İkonía”yı “Konya”, “Sangoros”u “Sakarya” yapan Türk deha ve zevki bir yer adı (toponomi) olarak, Odrisa/Hadrianopolis/Edrine veya Edrunus’u da Edirne yapmıştır. Bu Edirne ki, 1362’den beri taşı toprağı ve ruhu ile Müslüman Türkün güzide bir vatan parçası olagelmış, Rumeli fütuhâtının merkez üssü olduğu gibi, Balkan Savaşları ve nihayet Kurtuluş Savaşından sonra da Türkün batıya açılan sınır kapısı, Balkanlarda boynu bükük bıraktığımız “Evlâd-ı Fâtihân” çocuk ve torunlarının ana vatana adım attıkları mukaddes bir eşik olmuştur.

Dr. Kalay, Edirne ilinin etnik yapısı üzerinde dururken, Edirne’nin birçok Türk boyunun iç içe yaşadığı Rumeli ve Balkan Türklüğünün bir aynası olduğunu belirtiyor; işe IV. yüzyılda Balkanlara gelip yerleşen Alan ve Hun Türklerinden başlayarak, daha sonraki yüzyıllarda gelen Avar, Bulgar, Uz/Guz/Oğuz, Kuman/Kıpçak ve Peçenek Türklerinden başlıyor. Bölgeye kuzeyden gelerek bu coğrafyayı çalkalayan Türk boyları, Türkistan’dan beraber ayrıldıkları, ancak İslâmiyet ile şereflenip Müslüman olan, Selçuklu ve daha sonra Osmanlı adını alan, dindaş değilse de, kandaş ve dildaşları olan Anadolu Türklüğü ile 14. yüzyıldan sonra kucaklaşmış, kaynaşmış ve “Türk” ortak adında birleşmişlerdir. Bunlardan Hristiyan olanlar “Gagauz/Gagavuz” adıyla varlıklarını sürdürmüşlerdir (bk. s. 5-6).

İşte eski Hun, Peçenek, Bulgar, Kıpçak ve Uz/Guz/Oğuz Türklerinin İslâmiyet’i kabul edip Türklüklerini koruyanları bugün Gacal/Çitak ve Pomak adları, Anadolu’dan gelen Türkmen ve Yörükler de Dağlı adları ile hem Rumeli ve Balkanların hem de Edirne ve yöresinin Türklüğünü

oluşturmaktadır (bk. s. 6-11).

Yazar, “Dağlılar” hakkında bilgi verirken Edirne ve yöresine Anadolu’dan gelip yerleşen Türk/Türkmen ve göçebe hayatı sürdüren Yörükler hakkında da bilgiler veriyor. Buna göre, Edirne yöresine Ankara ve Canik’ten, Gelibolu’ya göçmenler yerleştirilmiştir. Yine Gelibolu’ya Germiyanoglu Beyi (Boz Ulus’a bağlı cemaat), İymür, Yıva, Aydınlu boyları, Bolayır’a Arablu (Türkmen aşireti), Çorlu’ya Türkmenlü, Babaske’ye Geredelü, İpsala’ya Saruhanlu ve Bayatlu, Keşan’a Türkmen ve Kayaoğlu, Edirne’ye Saruhanlu ve Geredelü, Tatarlar, Yörükler ve Çavdarlu cemaati yerleşmişlerdir. Dr. Kalay, bu konuda daha geniş bilgi için Prof. Dr. M. Tayyib Gökbilgin’in *Rumeli’de Türkler, Tatarlar ve Evlâd-ı Fatihân* (1957) adlı eserini salık veriyor (s. 9). İlerleyen satırlarda 18. yüzyıldan sonra Osmanlının gönüllerini okşayarak “Evlâd-ı Fâtihân” adını verdiği ve askere aldığı Yörük gruplarının adlarını (Naldöken, Tanridağı, Vize, Kocacık, Ofcalu ve Selânîk Türkmenleri) ve Rumeli’de yaşadıkları yerleri okuyoruz (bk. s. 9-10).

Dil ve ağız özelliklerinin etnik ayrılıklara göre tayini ve hangi özelliklerin hangi etnik unsurların ağızlarından geldiği konusunun tespiti, son yıllarda diyalektoloji çalışmalarında üzerinde önemle durulan sağlam bir metottur. Zeynep Korkmaz’la (bk. *Güneybatı Anadolu Ağızları*, Ankara 1956; *Nevşehir ve Yöresi Ağızları*, Ankara 1963) başlayıp Ahmet B. Ercilasun (*Kars İli Ağızları*, Ankara 1983), Tuncer Gülensoy (*Kütahya ve Yöresi Ağızları*, Ankara 1988) ile devam ettirilen bu metodun *Edirne İli Ağızları*’nda da kullanılmış olması, eserin ilmî değerini artırmaktadır. Yazar, ses ve şekil bilgisinden oluşan “İnceleme” bölümünde, aynı konu başlıkları altında üç ağızı ayrı ayrı ele almaya gayret ettiğini de belirtmektedir (s. IX). Ancak belli konu başlıklarında (şimdiki zaman ekinde olduğu gibi) bu yola başvuran Sayın Kalay, keşke bu farklılıkları her bölümde tablolastırır ve belli maddeleri içeren haritalara yer verseydi...

Yukarıda da belirtildiği üzere, “İnceleme” bölümünde yazar yöre ağızlarının ses ve şekil bilgisi özelliklerini ayrı ayrı ele alıp incelemiştir. Ses bilgisi olarak yöre ağızlarının şu belirgin özelliklerini dile getirilebiliriz:

1. Bir kere Edirne ve yöresi ağızları Anadolu ağızları ile kıyaslandığında gerek ünlü gerekse ünsüz kadrosu açısından yazı dilimize çok yakınlık arz ediyor. Belki coğrafi yakınlık, belki de etnik sebeplerle yazı

dilimizin dayandığı İstanbul ağzına çok yakın olan Rumeli ağızlarında, bu arada Edirne ağzında, yazı dilindeki ünlü ve ünsüzlerden çok farklı sese rastlanmıyor. Bu durum, daha eserin başında verilen çevriyazı (transkripsiyon) işaretlerinin azlığından belli oluyor. Bu durum, zaten yörenin çocuğu olan araştırmacının sesleri kulak yoluyla tespitini de kolaylaştırıyor. Farklı olarak tespit edilen iki sese de iki yabancı asıllı kelimede rastlanıyor: á (a ile e arası bir ses) : táne < Far. Dâne; é (e ile i arası bir ses): léra < İt. Lira (s. 15).

2. Gacal, Dağlı ve Pomak diye üç ağız bölgesine ayrılan Edirne ili ağızlarında, Türkçenin genellikle son hecede toplanan normal kelime vurgusunun titrek ve zor söyleyişli bir ünsüz olan r ünsüzünün bulunduğu kelimelerde, genellikle ilk, bazen de orta heceye kaydığı ve r ünsüzünden önceki ünlünün uzatıldığı tespit edilmiştir (s. 20).

3. Anadolu ağızlarında da çok kuvvetli olan kalınlık-incelik uyumunun sürmesi yanında, Edirne ili ağızlarında şimdiki zaman eki -yor'un da uyuma girmesi ilginç: biliye < biliyor, kesiyim < kesiyorum, düziyeri < düzüyor, bilmeyem < bilmiyorum ... gibi (s. 23).

Ancak, Pomak ağzındaki kazası < kazası, kızı < kızı, olisin < oğlusun; kapanecek < kapanacak; bilir < bilir, yapardik < yapardık; anladı < anladı, yatti < yattı; Gacal ağzındaki durıyi < duruyor, yatı < yatıyor, alı < alıyor; Gacal ve Dağlı ağızlarındaki oynıyeri < oynuyor, yaladiye < yalattıyor, biliya < biliyor ... gibi uyumu bozan ve Rumeli ağızlarının tipik özelliklerini taşıyan örnekler de var (bk. s. 24-25).

4. Edirne ili ağızlarının bir diğer önemli fonetik özelliği de, y ünsüzünün inceltme etkisiyle ileri derecede bir i < e değişmesi göstermesidir: iyetindeydi < heyetindeydi, sîrekti < seyrekkti, inge < yenge, biyenmemiş < beğenmemiş, mîrem < Meryem ... gibi (s. 32).

5. Pomak ağzını hem Rumeli hem de Anadolu ağızlarından farklı kılan bir özelliği de, ilk hecede o sesini taşıması, bunun yerine u sesini tercih etmesidir: uyun < oyun, yuk < yok, dukunma < dokunma, utur < otur, çurba < çorba, ukul < okul ... gibi (s. 34).

6. Trakya yöresine ait insanlarımız, Anadolu'da "üş bej" diye tabir olunur. Dr. Kalay da, j < ş değişmesini, Rumeli ağızlarına has bir ünsüz değişmesi olarak belirtiyor ve örnekliyor: olmuş < olmuş, oj bej < hoş

beş, delmij < delmiş, atej < ateş ... gibi (s. 42).

7. Dr. Kalay, “h ünsüzü kelime başlarında hemen hemen hiç yok gibidir. Bu da Edirne ağızlarının en belirgin özelliğidir.” derken, Rumeli ağızlarını Anadolu ağızlarından ayıran bir fonetik özelliğe de parmak basıyor: atırlayam < hatırlıyorum, ayvannarı < hayvanları, angi < hangi, areket < hareket, amama < hamama, atice < Hatice, üseyin < Hüseyin ... gibi (s. 52).

Dr. Kalay’ın eserinden, Edirne ili ağızlarının şekil bilgisine ait önemli birkaç özelliği de şöyle sıralayabiliriz:

1. Dağlı ağızında Anadolu ağızlarında görülen -gıl/-gil eki yerine -ın, -ıyn, -ylı ekleri, çokluk eki olarak kullanılmaktadır: bobamıyn “babamlar”, bobamıne “babamlara”, agamıylı “agamlar” (s. 63). Ancak bu örneklerin, “bobamıyn < babamlar” şeklinde, yani bobamıyn’ın < babamlar’dan, bobamıne’nin < babamlara’dan , agamıylı’nın < agamlar’ dan gelmiş gibi gösterilmesi, yanlış bir işaretleme olmuş. Anlamlarının tırnak içinde verilmesi yeterliydi.

Bu yörenin çocuğu olarak, benim de “tızemmne/tızemiye “teyzemlere”, amıcamıne/ amıcamıye “amcamlara”, dedemiye/dedemiye “dedemlere” ... gibi örneklerle katkıda bulunacağım bu ekin kökeni aydınlatılmaya muhtaçtır. Bizim şimdilik aklımıza gelen, Arapça cem’-i sâlim eki -ın’ın gerek aslı gerekse bozulmuş şekliyle Rumeli, bu arada Edirne ili ağızlarında yaşadığıdır.

2. “beyāv, mari, ba, be, aba, breh, beyā, abe, ma, bire, mara, hūz” gibi seslenme edatları, Edirne ili ağızlarını olduğu kadar, Rumeli ağızlarını da Anadolu ağızlarından ayıran tipik örneklerdir (bk. s. 80).

3. Edirne ili ağızlarının en karakteristik özelliklerinden biri de, şimdiki zaman ekinin Anadolu ağızlarında görülmeyecek şekilde kullanılmasıdır. Her üç ağız dairesinde de farklılık gösteren şimdiki zaman eki, Pomak ağızında yazı dilimizdeki şekliyle kullanılırken, Gacal ve Dağlı ağızlarında ise hem birbirlerinden hem de diğer Anadolu ağızlarından farklıdır. Dr. Kalay bu zamanın çekimini üç ayrı ağızda ayrı ayrı ve ayrıntılı olarak göstermiş (bk. s. 84-97). Keşke bir tabloya da dökseydi. Genel olarak -yor ekinden bozma olan bu eklerin kullanımı Gacal, Dağlı ve Pomak ağızları yanında, şahıslara göre de farklılıklar arz ediyor. Sa-

dece Gacal ağzına ait birinci şimdiki zaman ekinin çekimi ile yetinelim:

Teklik: seviyam, geliyem, biliyem; yapıyan, geliyen, veriyen, seviyasın, geliyesin; diya, deye, biliya, deyer < diyor, geliyere < geliyor, duyuyere;

Çokluk: bilmēyiz, yiyaz, geçiyez, duruyaz, isteyemiz; geliyanız, geliyeniz; gidiyalar, veriyeler, altyeler, duyuyalar, güdüyalar ... gibi (bk. s.84-87).

Ancak, şimdiki zamanın 1. teklik şahıs çekiminin Urfa ağzıyla (bk. Sadettin Özçelik, *Urfa Yerli Ağzı İnceleme-Metinler-Sözlük*, TDK Yay.: 666, Ankara 1997, s. 99.); Gacal ağzına ait ikinci tip şimdiki zaman eki olan -i ve -y-’li biçimin Kırşehir ve yöresi ağzlarıyla (bk. Ahmet Günşen, *Kırşehir ve Yöresi Ağzları İnceleme-Metinler-Sözlük*, basılmamış doktora tezi, Kayseri 1994, s. 250-253) yakınlığını da göz ardı etmemek gerekir. Dr. Kalay, ele bölge ağzlarını Anadolu ağzları ile karşılaştırmamış. Bizce hem bu bölge ağzlarının hem de genelde Rumeli ağzlarının Anadolu ağzları ile karşılaştırılması gerekiyor. Bu anlamda Prof. Dr. Tuncer Gülensoy’un *Rumeli Ağzlarının Ses Bilgisi Üzerine Bir Deneme* (Erciyes Üniversitesi Yay.: 51, Kayseri 1993) adlı eseri, “ses bilgisi” ile de sınırlı olsa, önemli bir başlangıç teşkil ediyor.

Edirne ağzlarının şimdiki zaman çekimi olarak, belki de en önemli özelliği, var- ve ver- fiillerinin -yor ekinin yerine kullanılmasıdır. Dağlı ağzını konuşan merkeze bağlı Köşen köyü ile Havsa ilçesine bağlı Osmanlı köyünde görülen bu kullanıma Anadolu ağzlarında rastlanmaktadır: ālayvarım “ağlıyorum”, yıkıyvarım “yıkıyorum”, bilmeyverin “bilmiyorum”, buvuşuvarım “boğuşuyorum”, süpürüverin “süpürüyorum”, gelivörün “geliyorum”; biliversin “biliyorsun”, arayavarsın “arıyorsun”, ālayvarısın “ağlıyorsun”; idiveri “ediyor”, varıvarı “varıyor”, içivörü “içiyor, buluvarı “buluyor”, isteyveri “istiyor”; gidiveriz “gidiyoruz”, koyvarız “koyuyoruz”, bakamayvoruz “bakamıyoruz”, diziversiniz “diziyorsunuz”; koyvalla “koyuyorlar”, içivöllē “içiyorlar”, toplayvalla “topluyorlar”, çekiveller “çekiliyorlar” ... gibi (s. 93-95).

Ancak, Dr. Kalay’ın ālayvarım’ı “< alıyorum”dan gelmiş gibi göstermiş olması da, kanaatimizce, yanlış anlaşılmaya yol açacağı için doğru bir gösterme olmamış.

Dr. Kalay'ın eserinde, "İnceleme" bölümünden sonra, sırasıyla Gacal (s. 123-174), Dağlı (s. 177-233), Pomak (s. 237-256) ağızlarına ait metinler yer alıyor. "İnceleme"de esas alınan "Metinler"i ayrı ayrı verilmiş ve tarihî değeri olan hatıralar ve folklorik değeri olan nesir parçalarından seçilmiş olması da çalışmanın artı hanesine eklenecek özellikler.

Dr. Kalay, eserinin sonuna da (s. 259-268), bir indeks "Sözlük" koymuş. Böylece hem metinlerin kolay anlaşılmasını sağlamak hem de *Derleme Sözlüğü*'ne katkıda bulunmak gibi iki hedefli bir amacı gerçekleştirmiştir.

Dr. Kalay'ın bu çalışmasının önemli bir boşluğu doldurduğuna, Anadolu ve Rumeli ağızları çalışmalarına büyük bir soluk kazandırdığına inanıyor; bu sebeple kendisini kutluyoruz. İnanıyoruz ki, Türk diyalektolojisi önemli bir eser ve bu alanda uzun yıllar hizmet verecek bir ağız araştırmacısı kazanmıştır.

Dr. Ahmet GÜNŞEN